

דתישכונ

פרשת בלק, תשע"ט, מספר 1326

"כשם שהפכת את קללת בלעם לברכה"; תפילת הטבת החלום בסידורי הגניזה

ורד רזיאל-קרצ'מר

הנסי מודגם על ידי אירועים מקראיים של ריפוי ושינוי לטובה, כגון המתקת מי המרה, ריפוי צרעתה של מרים, והפיכת קללת בלעם לטובה. הבקשה אינה פונה לדוגמאות מקראיות של חלומות שהשתנו לטובה, שכן במקרא נוטים החלומות להתגשם על פי משמעותם ה'ראשונית', אם טובה ואם רעה.

שני התלמודים מותירים את הבקשה בגדר תפילת רשות. התלמוד הבבלי מועיד תפילה זו לשימוש מזדמן של היחידים בזמן שהכהנים פורשים את כפיהם, זמן של חסד ושל הגנה. בתלמוד הירושלמי לא נזכר כל הקשר ליטורגי ספציפי לבד מהתיאור "זה שהוא רואה חלום קשה", והתפילה נותרת מחוץ למסגרת הליטורגית המסודרת של תפילות היומיום.³

קרעי הסידורים שנשתמרו בעליית הגג של בית הכנסת בן-עזרא בפסטאט (קהיר), מן המאות 10-13 לספירה, מלמדים כי תפילת החלומות הייתה בשימוש תדיר בקהילות שונות. בעניין זה היה הבדל משמעותי בין הקהילה הבבלית לקהילה הארץ-ישראלית במצרים: הסידורים הבבליים משמרים את המסורת התלמודית הרואה בתפילת החלומות בקשה פרטית לעת הצורך, והעתקותיה הנדירות מציבות את התפילה בהקשר של ברכת כהנים. לעומתם, הסידורים על פי מנהג ארץ ישראל הפכו את תפילת החלומות מבקשה פרטית מזדמנת לתפילת קבע יומיומית. בחלקם של סידורי השחרית הארץ-ישראליים שובצה התפילה בסופן של ברכות השחר, ובאחרים לאחר פסוקי דזמרה. נדידה זו מרמזת על כך שהבקשה צורפה אל סידור הקבע בשלב מאוחר יחסית, לאחר התגבשותן הראשונית של חטיבות התפילה. שריד לנוהג זה נשמר בסידורים על פי מנהג איטליה, שבחלקם משובצת תפילת החלומות אחרי ברכות השחר.

זוהי לשון התפילה בסידורים הארץ-ישראליים:

כן יהי רצון ורחמים מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו שתהפוך את כל החלומות

בלעם הוא דמות שנויה במחלוקת במחשבת חז"ל, כמו בסיפור המקראי. לצד מקורות המכירים בגדולתו כנביא, שכוחו בר-השוואה למשה רבנו, מקורות אחרים מציירים אותו כדמות זדונית ותאבת כוח.¹ על כן, אין זה ברור מאליו שהוא נזכר בתפילה תלמודית, שגלגוליה משמשים עד ימינו. זו היא התפילה להטבת חלומות רעים, המובאת בשלמותה בשני התלמודים.

תפילת החלומות היא אחת הפרקטיקות המוצעות בתלמודים להתמודדות עם חלום מטריד. לא רק שפתם הסימבולית ועוצמתם הרגשית של החלומות עלולות לעורר מועקה בנפשו של החולם, אלא גם המשמעות המיוחסת להם: ככל שחלום נחשב כמסמן מובהק יותר לחיי המציאות וכבעל כוח נבואי, כך עוצמת התעוקה שהוא מעורר גדולה יותר. מבין הגישות השונות למהותו וכוחו של החלום המובאות בתלמודים, בולטת הגישה המורכבת המתחשבת במסתוריותו של החלום ובריבוי דרכי הפרשנות שלו, והרואה בחלום נבואה רב משמעית המחזיקה אפשרויות פוטנציאליות רבות.²

תפילת החלומות אינה מיועדת דווקא להטבת חלומות רעים במובהק, אלא לחלומות שפשרם אינו נהיר לחולם והם ממשיכים להטריד את לבו גם לאחר שהתעורר. לשון הבקשה מתייחסת במפורש לעמימותו של החלום: אם זהו חלום טוב, מבקש המתפלל שיתקיים ושיתחזק, ואם הוא טומן בחובו משמעות מזיקה ומאיימת, הוא מבקש שתתהפך לטובה. ההיפוך

* ד"ר ורד רזיאל-קרצ'מר היא פוסט דוקטורנטית במעבדת אליהו לשיתוף המונים במדה"ר הדיגיטליים באוניברסיטת חיפה, ובמפעל לחקר התפילה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

¹ ראו למשל: משנה סנהדרין י', ב; משנה אבות ה', יט; תוספתא סוטה ד, יט; ספרי דברים שנו, י; בבלי ברכות ז ע"א; בראשית רבה נה, ח.

² לדיון בגישות השונות בעולם העתיק בכלל ובספרות חז"ל בפרט, באשר למהותם של חלומות ודרכי ההתמודדות עמם המוצגות בתלמודים, ראו ח' וייס, ומה שפתר לי זה לא פתר לי זה: קריאה ב'מסכת החלומות' שבתלמוד הבבלי, אור-יהודה 2011, עמ' 24-91.

³ בבלי ברכות נה ע"ב; ירושלמי ברכות ה, א (ט,א), מהדורת האקדמיה טור 43.

בעור לטובה כן הפכם עלי לראות
חלומותי ויהיו לי לטובה.⁵

כפי שניתן לראות בציטוט זה, במהלך הפיכתה של הבקשה מתפילה מזדמנת כפי שהיא בתלמוד, לליטורגיית קבע בסידורים הארץ ישראלים מן הגניזה, השתנתה לשון התפילה מגוף יחיד לרבים. למעבר מתפילת היחיד לתפילת הרבים הממוסדת ישנן שתי השלכות מנוגדות. מחד גיסא, הוא משמר את קיום האמונה בכוחו של החלום ומעניק משנה תוקף לחשיבותו של ביטול נזקם של חלומות רעים. מאידך גיסא, החזרה היומיומית עלולה לשחוק את עוצמתה הרגשית של הבקשה, ולהפכה למצוות אנשים מלומדה.

מה היו המניעים להפיכת תפילת החלומות מבקשה פרטית לתפילה של קבע, לא נוכל לדעת. התהליכים הליטורגיים מורכבים ולא תמיד ניתן לשערם ממרחק השנים. אפשר להציע, כי אחד הגורמים לתהליך זה נעוץ בדגש הרב הניתן בנוסח סידורי הגניזה לביטול נזקם של חלומות שחלמו אחרים, נוסף על חלומותיו של המתפלל עצמו. האדם יודע מתי חלם הוא עצמו חלום רע, ויכול בעת הצורך להתגונן מפניו. אך חלומותיהם של אחרים אינם ידועים לו, ולכן לשם יצירת הגנה הרמטית מפני נזקיהם יש להתפלל על הפיכתם בכל יום.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של
אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הרעים שחלמנו וכל החלומות הרעים שחלמו אחרים עלינו לרצון לטובה לרפואה לברכה לחיים ולשלום, כשם שהפכת את קללת בלעם לברכה ואת מי מרה על ידי משה והמים הרעים על ידי אלישע, כן תהפוך את כל החלומות הרעים שחלמנו וכל החלומות הרעים שחלמו אחרים עלינו לרצון לטובה לרפואה לגאולה לברכה לחיים ולשלום לששון ולשמחה לשם ולתהלה לכבוד ולתפארת, ועל הכל ה' א-להינו אנחנו מודים לך ומברכים לשם קדשך תמיד נצח לעולם ועד אמן.⁴

דו-משמעותו של החלום והקושי בפיענוחו, הבאים לידי ביטוי בולט בנוסחי התפילה שבתלמודים, נעלמים בנוסח סידורי הגניזה. אלו מעמידים במרכז הבקשה את החלומות הרעים בלבד: הן החלומות הרעים שחלם המתפלל, והן חלומות שחלמו אחרים והוא מופיע בהם. בקשת ההיפוך לטובה מחוזקת על ידי שלוש דוגמאות מקראיות: בלעם שביקש לקלל את עם ישראל במדבר והאל כפה עליו לברכם (במ' כ"ב-כ"ד); המים המרים במרה שהומתקו על ידי העץ שנזרק לתוכם (שמ' ט"ו); ואלישע המרפא את המים הרעים ביריחו על ידי הטלת מלח לתוכם. (מל"ב ב').

לא בכדי נזכרת קללת בלעם ראשונה: היא הדוגמה הקולעת ביותר להיפוך המתואר בבקשה. בשירותו של בלק, תכנן בלעם לקלל את ישראל, אך כוונתו סוכלה על ידי הא-ל. הנבואה בעלת הפוטנציאל השלילי הפכה, בזכות התערבות א-להית, לנבואה מטיבה. התפיסה העומדת בבסיס תפילת החלומות מייחסת לחלום משמעות נבואית, גם אם מורכבת ולא נהירה, שהמתפלל מבקש לשנות את ייעודה באותו האופן. שתי הדוגמאות האחרות, המתארות המתקת מים והפיכתם למתאימים לשתייה, משרתות את הבקשה באופן כללי יותר, במובן של הפיכת חומר 'רע' ל'טוב'.

בתלמוד הבבלי, אזכורו של בלעם אמנם נדחק לסוף הבקשה, אולם הוא היחידי המדגים את ההיפוך לטובה. שאר האזכורים המקראיים נוגעים לריפוי נסי, ועליהם נוספו דוגמאות אחרות של רפואה ממחלה. כך נמשל תהליך נטרול האיום הטמון בחלום לתהליך של ריפוי מחלה מסוכנת:

ואם צריכין רפואה רפאם כמי מרה על ידי משה, וכמיא דיריחו על ידי אלישע, וכמרים מצרעתה וכנעמן מצרעתו וכחליו של חזקיהו. וכשם שהפכת קללת בלעם בן

⁴ על פי כ"י סט. פטרסבורג, אוסף אנטונין, Yevr. III.B.993. בקטעי גניזה אחרים היא באה בשינויי נוסח קלים.

⁵ בבלי ברכות נה ע"ב, על פי כ"י אוקספורד 366.